

O'ZBEK ADABIYOTIDA PSIXOANALITIK TAHLIL METODI

Abdimo'minova Dilnoza Baxriddinovna

*Qarshi shahar "INNOVA EDU-ON" NTM i ona tili va adabiyot
fani o'qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi psixoanalitik tahlil metodining o'zbek adabiyotini tadqiq etishdagi nazariy-metodologik imkoniyatlari masalasi yoritiladi. Psixoanalitik yondashuvning Freyd, Yung va Lakan konsepsiyalari bilan bog'liq asosiy tamoyillari, badiiy matnda ongosti, repressiya, ichki konflikt, istak, xotira, ramz va subyekt kategoriyalarining namoyon bo'lish xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, mazkur metodning O'tkir Hoshimov va Tog'ay Murod ijodini tadqiq etishdagi ilmiy imkoniyatlari xususida mulohaza yuritiladi. Psixoanalitik tahlil badiiy asarni klinik holat sifatida emas, balki inson ruhiyatining estetik va ramziy ifodasini mujassamlashtirgan murakkab matn sifatida talqin qilish imkonini berishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: psixoanaliz, psixoanalitik tahlil, ongosti, repressiya, ichki konflikt, psixologizm, arxetip, ramz, subyekt, istak, ruhiyat, badiiy matn.

Adabiyotshunoslik tarixida badiiy matnni anglashning turli metodologik modellari shakllangan bo'lib, psixoanalitik tahlil ana shu metodlar tizimida inson ruhiyatining yashirin va bevosita kuzatilmaydigan qatlamlarini tadqiq etishga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Uning nazariy ildizlari Zigmund Freyd ta'limotiga borib taqalsa-da, keyinchalik Karl Gustav Yung, Alfred Adler, Jak Lakan va boshqa tadqiqotchilar tomonidan turli konseptual yo'nalishlarda rivojlantirildi. Psixoanalizning adabiyot bilan munosabati tasodifiy emas: tush, xotira, hikoya, ramz va til kabi hodisalar har ikki sohada ham talqin va ma'no hosil qilish jarayonining muhim unsurlari hisoblanadi.

Psixoanalitik tahlilning asosiy metodologik farqi shundaki, u badiiy matnning faqat yuzaki, bevosita ifodalangan mazmuni bilan kifoyalanmaydi. Matnda aytilmagan, yashirilgan yoki boshqa obraz va ramzlar vositasida bilvosita ifodalangan ma'no qatlamlari ham tahlil obyekti sifatida qaraladi. Freyd konsepsiyasida repressiya qilingan istak va kechinmalarning turli shakllarda qayta namoyon bo'lishi muhim o'rin tutadi. Shu nuqtayi nazardan badiiy matndagi takrorlar, tushlar, ichki monologlar, g'ayriixtiyoriy xotiralar, qo'rquv va ziddiyatlarni shaxs ruhiyatining chuqur qatlamlari bilan bog'liq holda tadqiq etish mumkin. Biroq psixoanalitik tahlilni qahramonga klinik tashxis qo'yish yoki muallifning shaxsiy hayotini matn asosida "diagnostika qilish" bilan tenglashtirish metodologik jihatdan to'g'ri emas. Zamonaviy adabiy psixoanalizda asosiy e'tibor matnning o'zida shakllangan ruhiy va ramziy strukturalarga qaratiladi. Ya'ni tadqiqotchi "muallif aslida nimani boshdan kechirgan?" degan savoldan ko'ra, "matnda istak, repressiya, konflikt yoki ongosti qanday badiiy shaklga aylangan?" degan savolni qo'yishi ilmiy jihatdan samaraliroqdir. Psixoanalitik adabiyotshunoslikning rivojlanishida matnning tematik mazmunidan uning til va badiiy

strukturasiga siljish ham aynan shu metodologik o'zgarish bilan bog'liq. Psixoanalitik tahlilning yana bir muhim yo'nalishi K.G. Yung konsepsiyasi bilan bog'liq. Yung individual ongosti bilan bir qatorda kollektiv ongsizlik va arxetip tushunchalarini ilgari suradi. Mazkur nazariya badiiy matndagi ayrim obrazlarning faqat individual ma'no bilan cheklanmasdan, umumiy insoniy yoki madaniy tajriba bilan bog'liq ramziy qatlamlarga ega bo'lishini o'rganish imkonini beradi. Ota, ona, uy, yer, yo'l, suv kabi obrazlarning turli asarlarda takroran va turlicha ma'no yuklamasida namoyon bo'lishini arxetipik tahlil doirasida tadqiq etish mumkin.

J. Lakan qarashlari esa psixoanalitik tahlilning til va subyekt masalasiga bo'lgan munosabatini yanada murakkablashtirdi. Lakan an'anasida ongsizlikning til bilan aloqasi, subyektning nutq va ramziy tizimlar orqali shakllanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli badiiy matnni faqat qahramonning psixologik holatini tasvirlovchi vosita sifatida emas, balki subyektning o'zini til orqali namoyon qiladigan murakkab ramziy makon sifatida o'rganish mumkin. Bunday yondashuvda ichki monolog, sukut, takroriy birliklar, murojaat shakllari va obrazlar tizimi qahramon ruhiyatining lingvistik-badiiy ko'rsatkichlari sifatida talqin qilinadi.

Mazkur nazariy tamoyillar o'zbek adabiyotini tadqiq etishda ham muhim metodologik imkoniyatlarga ega. O'zbek nasrida insonning ichki dunyosi, ruhiy iztirobi, tarixiy xotirasi va ijtimoiy muhit bilan munosabati keng tasvirlangan. Bunday badiiy material psixoanalitik metod yordamida nafaqat qahramon xarakterining tashqi ko'rinishini, balki uning ichki motivatsiyasini, ruhiy qarama-qarshiliklarini va xotira bilan munosabatini tahlil qilishga imkon beradi.

Xususan, O'tkir Hoshimovning "Tushda kechgan umrlar" romanida psixoanalitik yondashuv uchun muhim bo'lgan bir qator badiiy strukturalar mavjud. Asarning kompozitsiyasida Rustamning kundaligi bilan tergov hujjatlarining o'zaro uyg'unlashuvi alohida ahamiyat kasb etadi. Rasmiy hujjat tili bilan shaxsiy kundalik nutqining qarama-qarshi qo'yilishi tashqi voqelik va individual tajriba o'rtasidagi tafovutni yuzaga chiqaradi. Asarning bunday qurilishi qahramonning ichki dunyosini bevosita psixologik izohdan ko'ra, xotira, hujjat va shaxsiy kechinmalar o'rtasidagi munosabat orqali anglash imkonini beradi. Rustam obrazining ruhiy holatini psixoanalitik nuqtayi nazardan tadqiq etishda urush tajribasi, xotira va ichki konflikt o'rtasidagi munosabat alohida e'tibor talab qiladi. Bunda qahramonning ruhiy iztiroblarini faqat tashqi ijtimoiy hodisalarning natijasi sifatida talqin qilish bilan cheklanib qolmasdan, travmatik tajribaning xotira va subyektiv idrokda qayta ishlanish jarayonini ham hisobga olish mumkin. Demak, psixoanalitik tahlil tarixiy voqelikni inkor etmaydi; aksincha, tarixiy hodisaning individual ruhiyatda qanday iz qoldirishini aniqlash uchun qo'shimcha interpretativ imkoniyat yaratadi.

Tog'ay Murod ijodida esa psixoanalitik tahlilning imkoniyatlari shaxs, xotira, milliy o'zlik va makon munosabatlari doirasida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, "Otamdan qolgan dalalar" romanidagi "ota", "yer", "avlod" va "xotira" konseptlari individual shaxs tajribasidan kengroq ma'no doirasini hosil qiladi. Ularni Yungning arxetip nazariyasi asosida

o'rganish bilan birga, milliy-madaniy xotiraning shaxs ruhiyatida aks etish mexanizmini ham tadqiq qilish mumkin. Bu jihatdan psixoanalitik tahlil milliy xarakter masalasini individual psixologiyaga qisqartirib qo'ymasdan, shaxsiy va kollektiv tajriba kesishmasida o'rganish imkonini beradi.

Shu bilan birga, psixoanalitik metodning ilmiy samaradorligi uning boshqa metodlar bilan munosabatida ham namoyon bo'ladi. Badiiy asarni faqat bitta nazariy konsepsiya doirasida izohlash matnning ko'pqatlamli tabiatini toraytirib qo'yishi mumkin. Shu bois psixoanalitik yondashuvni germeneytik, qiyosiy-tipologik, struktural, tarixiy-poetik va psixologik tahlil metodlari bilan uyg'unlashtirish zarur. Ayniqsa, psixoanalitik tushunchalarni tayyor qolip sifatida matnga majburan tatbiq etishdan ko'ra, avvalo matndagi badiiy dalilni aniqlash, keyin nazariy konsepsiya yordamida uning mazmunini sharhlash metodologik jihatdan asosliroqdir.

Xulosa qilib aytganda, psixoanalitik tahlil metodi o'zbek adabiyotini tadqiq etishda inson ruhiyatining bevosita ifodalanmagan qatlamlarini aniqlash, qahramonning ichki konfliktlarini tushuntirish, xotira va ongosti jarayonlarining badiiy shakllanishini tahlil qilish hamda ramziy obrazlarning psixologik mazmunini ochish uchun muhim metodologik imkoniyat yaratadi. Uning ilmiy qiymati Freyd, Yung yoki Lakan tushunchalarini matnga mexanik ravishda tatbiq etishda emas, balki badiiy matnning o'ziga xos strukturasini ushbu nazariyalar yordamida chuqurroq talqin qilishda namoyon bo'ladi. O'zbek nasri, xususan, O'tkir Hoshimov va Tog'ay Murod ijodi insonning individual ruhiy tajribasi, tarixiy xotira va ijtimoiy muhit o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tadqiq etish uchun keng psixoanalitik interpretatsiya maydonini yuzaga keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Freud, S. The Interpretation of Dreams. – New York: Basic Books, 2010.
2. Freud, S. The Ego and the Id. – New York: W.W. Norton & Company, 1989.
3. Jung, C.G. The Archetypes and the Collective Unconscious. – Princeton: Princeton University Press, 1968.
4. Lacan, J. Écrits: The First Complete Edition in English. – New York: W.W. Norton & Company, 2006.
5. Hoshimov, O'. "Tushda kechgan umrlar" – Toshkent.
6. Tog'ay Murod. "Otamdan qolgan dalalar" – Toshkent.
7. Qur'onov D. "Adabiyot nazariyasi asoslari" – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 74-b.
8. Umurov H. "Badiiy psixologizm va hozirgi o'zbek romanchiligi". – Toshkent: Fan, 1983. – 11–12-b.
9. Karim B. "Ruhiyat alifbosi" – Toshkent: G'afur G'ulom, 2018. – 364 b.

